

Feministisk forskningsetik – vad är det?

INGER LÖVKRONA är professor i etnologi vid Lunds universitet och dekanus för humanistiska fakulteten. Lövkrona har publicerat en rad arbeten på temat genus och sexualitet, bl.a. studien *"Suktande pigor och finurliga drängar. Erotisk folklöre och konstruktionen av kön i det förindustriella Sverige"* i Åtskilja och förena. Etnologisk forskning om betydelser av kön, 1996 och monografin Annika Larsdotter. Kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige, 1999. Lövkrona är koordinator för nätverket *Kön och våld*, som stöds av Norfa och har redigerat antologin *Mord, misshandel och sexuella övergrepp. Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld*, som utkom i december 2001.

finns det en speciell feministisk forskningsetik och på vilket sätt skiljer den sig i så fall ifrån annan forskningsetik? Behöver kulturforskare – etnologer och folklorister – feministisk forskningsetik? Är avsaknaden av ett könsperspektiv ett forskningsetiskt problem och i så fall när?

Mitt svar är att det är oetiskt att inte anlägga ett feministiskt perspektiv på forskningsetiska frågor, och jag vill i denna korta artikel diskutera varför det behövs. Jag anser härmed inte att jag besvarat alla frågor, men förhoppningsvis väckt några . . .

Mitt sökande efter ingångar och litteratur till temat "feministisk forskningsetik" ledde intressant nog ingen vart – det verkar inte finnas ett kunskapsområde som kallas "feministisk forskningsetik", men väl "feministisk etik". Feministisk forskningsetik skiljer sig därmed från fältet feministisk pedagogik. Under uppslagsordet "feministisk pedagogik" listas ett antal böcker och artiklar. Feministisk pedagogik är vad gäller grundsynen på lärande en del av den nya progressiva pedagogiken, men är till skillnad från denna könsmedveten. Den problematiserar det faktum att kön – såväl lärarens kön som studenternas – påverkar undervisningssituationen och producerar betydelser och tolkningar. En undervisningssituation är i likhet med samhället utanför skolan, universitetet eller vad det nu handlar om bekönad, vilket får konsekvenser för läroprocessen – för vad som lärs ut, hur och på vad sätt det uppfattas. Britta Lundgren var en av de första som introducerade feministisk pedagogik i vår disciplin i vår och Lena Martinssons gemensamma bok *Åtskilja och förena. Om betydelser av kön* (Lundgren, Lövkrona & Martinsson 1996).

På motsvarande sätt som undervisningssituationen är forskningen bekönad, en insikt som redan 1970-talets kvinnoforskning tillförde, och som Britta Lundgren också introducerade i etnologin genom artikeln "Etnologi och

kvinnoforskning" (Lundgren 1991). Forskaren har ett kön som han/hon för med sig in i forskningsprocessen och som påverkar såväl val av problemområde, metod, material etc., som en intervjusituation eller ett fältarbete. Även den utforskade är bekö- nad och grundar sin verklighetsförståelse i en könsposition. Detta förhållande reser specifika forskningsetiska frågor, utöver de vanliga, frågor som bara undantagsvis skymtat i etnologisk och folkloristisk forskning.

Den reflexivitetsdebatt som förts inom antropologin och etnologin har varit om- välvande, spännande och nödvändig, men i likhet med den nya progressiva peda- gogiken, har den varit könsblind (jfr Meurling 1998, 2001). På sin höjd har de feministiska perspektiven adderats till de normalvetenskapliga, men ännu inte till- låtit påverka teorierna.

Vad kan då ett könsperspektiv tillföra de forskningsetiska frågorna? Jag kommer här att belysa detta utifrån två aspekter, som jag menar väl illustrerar vad ett femi- nistiskt perspektiv på forskningsetik kan vara. Den ena aspekten är: Bör det dras några gränser för vilka ämnen forskningen skall ta upp? Finns det något tema som är så farligt att vi inte borde veta något om det? Var skall gränserna dras för vad som kan göras och inte göras?

Den andra aspekten sammanhänger med den förra och rör det som inom femi- nismen brukar kallas "vetenskapsfrågan", där man diskuterar relationen mellan kun- skap och makt, sanningens kontextuella natur samt relationen mellan de akade- miska diskurserna och samhället (Muli- nari 1997:128).

Feministisk forskning har lyft fram tidigare "oforskbara" områden såsom sexualitet, sexuella trakasserier, incest, pornografi, kvinnomisshandel, våldtäkt

etc. – laddade och intima sfärer av män- niskans liv där gränsen mellan privat och offentligt inte är självklar och där det krävts en stor försiktighet från forskarens sida. Utgångspunkten har varit att det pri- vata är politiskt i betydelsen att t.ex. en sexuell våldshandling, en örfil etc. är rela- terad till könsmakt och därmed till sam- hälletliga strukturer. Feministisk forskning är politisk och normativ och syftar till att synliggöra maktrelationer mellan kvinnor och män, och forskningens uppgift är att förändra dessa. Syftet med forskningen legitimeras således att brännbara och "pri- vata förhållanden" tas upp och utforskas. Feministiska forskare måste därför ofta forska mot sin disciplin, mot mainstream och normalvetenskapliga paradigmen.

Men specifika metoder och teorier för att hantera de etiska frågorna har egentli- gen hittills inte utvecklats, men är på gång, och här är uppenbart att kulturvetenska- pernas reflexivitetsdiskussion varit *en* före- bild. Det framgår inte minst av kurspro- grammet till en tvärvetenskaplig forskar- kurs som arrangerades härom året i Oslo av NIKK (Nordiskt institut för kvinde- og kjønnsforskning) kallad "Metod, makt och etik i kvalitativ forskning – feminis- tiska perspektiv på stegen i forsknings- processen". Här tas reflexivitetsproble- matiken upp, jag-källor, återkoppling av forskningsresultat, forskningsprocessens hierarkier och intervjusamspel, dvs. så- dana frågor som vi arbetat med rätt länge nu i etnologin – men utan könsperspektiv.

VAL AV FORSKNINGSPERSPEKTIV OCH FORSKARENS ROLL OCH ANSVAR

Frågan vad som är/bör vara forsknings- bart och hur forskning om "farliga" ämnen skall utföras inom kulturvetenskaperna

har varit föremål för en "liten" kontrovers om forskningsetik och forskningsperspektiv – bristen på könsperspektiv – efter etnolog- och folkloristkongressen i Ystad 1991. Debatten aktualiserades av Anders Björklunds och Ulf Palmenfelts inlägg på den session som handlade om sexualitet. Björklund föreläste om porrklubbar och hur män betedde sig vid besök där (publicerad) och Palmenfelt om sexbrev i herrtidningar (Palmenfelt 1995). Båda bidragen utsattes för en häftig kritik av åhörarna för bristen på könsperspektiv.

Det finns veterligen två publicerade inlägg i denna debatt – Ulf Palmenfelts försvar av sitt och Björklunds perspektiv, som han höll på dåvarande NIF:s etikseminarium på Åland 1992, och Denise Malmbergs kommentar till Ystadsinläggen i *Nord Nytt* 1995 (Palmenfelt 1993, Malmberg 1995). I sitt svar ställer Ulf Palmenfelt frågan hur forskaren skall förhålla sig till vad han kallar "starkt laddade ämnen".

Palmenfelt konstaterar att det kan vara mycket individuellt vilka ämnen vi uppfattar som obehagliga eller starkt laddade. Hans egna erfarenheter visar att informanter berättar öppet om misshandel, incest, brott etc. och känner en lättnad över att ha fått lätta sitt hjärta. Andra ämnen som Palmenfelt tyckte var bagatellartade vågade sagesmännen däremot inte berätta om med bandspelaren på. Vidare kunde en informant framföra obehagliga, tabuerade åsikter i folklorens form. Palmenfelt talar här om vad informanten vill/vågar tala om öppet (Palmenfelt 1993:64f).

Dessa iakttagelser föranleder Palmenfelt att fundera över om vi kan studera sådan folklöre utan att beröra de tankar den uttrycker och han ger tre exempel på förhållningssätt bland folklorister. Bengt af Klintberg, i studien av Biafravitsar, mar-

kerar sitt avståndstagande och redovisar ett moraliskt dilemma i och med att han med publiceringen bidrar till spridningen av dem (Klintberg 1972); Ebbe Schön i sin bok om häxor markerar avsky inför vad han beskriver (Schön 1991). Trots dessa ställningstaganden, menar Palmenfelt, att båda forskarna har producerat kompetent vetenskap "och skicklig folkloristik oavsett vad de tycker om rasism och häxförföljelser" (Palmenfelt 1993:65).

Palmenfelts tredje exempel på förhållningssätt är Anders Björklunds nämnda fältstudie på en porrklubb i Stockholm, som han karakteriserar som en "noggrann och välgjord etnografi", och ger hedersbetyget "en tät beskrivning". Björklund deklarerade att han inte var motståndare till porrklubbar och det var detta som han, enligt Palmenfelt, kritiserades för. Palmenfelt undrar om hans (om läsarnas sexbrev i herrtidningar) och Björklunds inlägg blivit vetenskapligt värdefullare om de hade gjort sina kritiker till lags. Nej, naturligtvis inte, svarar han: "Däremot hade det varit möjligt att analysera våra respektive empiriska material ur andra aspekter, där makt, kön och genus skulle varit centrala begrepp" (Palmenfelt 1993:66).

Av detta kan man dra slutsatsen att Palmenfelt menar det farliga i kulturen, de laddade ämnena, det obehagliga kan studeras "tömda" på sitt farliga innehåll. Bara forskningen utförs på ett bra sätt är det legitimt och etiskt försvarbart att ställa vilka frågor som helst och att använda vilka metoder som helst. Den kunskap som härigenom produceras är lika sann och verklig som den kunskap som problematiserar det farliga. Vilka ämnen som vi uppfattar som obehagliga eller förbjudna är ju mycket individuellt, konstaterar Palmenfelt utan att vidare reflektera över

denna intressanta iakttagelse. En folklorist skall vidare, enligt Palmenfelt, självklart *också* studera de farliga och obehagliga sidorna av tillvaron därför att 1) detta är just vad folklören behandlar, 2) därför att det är i gränsområdena värderingar och motsättningar blir tydliga. Härigenom kan folklorister bidra med kunskap om människan som kulturvarelse, samtidigt som det är möjligt att belysa varje ämne ur alla tänkbara aspekter (Palmenfelt 1993:66f).

Det är denna kunskapssyn och vetenskapssyn som Denise Malmberg som feministisk forskare vänder sig emot och kritiserar (Malmberg 1995). Malmberg företräder en feministisk ståndpunkt som inkluderar en insikt om en subjektiv vetenskapssyn, som innebär att forskaren påverkar val av problemområden, frågeställningar, analys och tolkning av data – oavsett om han/hon är medveten om det eller inte. Påståendet att metoder i sig är objektiva håller inte, understryker Malmberg. Hon hävdar att forskaren måste göra klart för sig såväl sina perspektiv som sina metodiska och teoretiska utgångspunkter eftersom dessa ger uttryck för grundläggande värderingar och reflekterar ett vetenskapspolitiskt ställningstagande. Hon kan med flera exempel visa hur Palmenfelts kön är aktivt i forskningsprocessen och hur omedveten han är om detta. Hans frågor och tolkningar är grundade i en maskulin diskurs om kön och vetenskap.

Malmberg vill med sin kommentar belysa vikten av forskningsetiska ställningstaganden och menar med detta en medvetandeprocess som går djupare än ett reflexivt förhållningssätt. Palmenfelts brist på könsperspektiv är inte bara en fråga om *val* av forskningsperspektiv utan handlar om kulturforskarens samhällsansvar och

i förlängningen det, som jag tidigare nämnde, som inom feminismen kallas "vetenskapsfrågan" – relationen mellan kunskap och makt, sanningens kontextuella natur samt relationerna mellan de akademiska diskurserna och samhället – dvs. etiska frågor.

Palmenfelt och Björklund menar sig kunna beskriva "farliga" eller "laddade" kulturuttryck "objektivt" med tät etnografi, narrativa metoder etc. De ställer sig som forskare utanför ett socio-kulturellt sammanhang, i ett slags social och kulturell exil. Björklund problematiserar inte varför han tycker att porrklubbar är okontroversiellt; Palmenfelt tar inte ställning till innehållet i sexbreven avseende kön och makt – han gör en traditionell genreanalys som om brevens samhälleliga kontext och könskonstruktioner vore ointressanta och ovidkommande för tolkningen. Som också Malmberg påpekar, uppstår därför ett forskningsetiskt problem därför att det inte finns något samband mellan metod och det studerade ämnets karaktär. I Björklunds fall blir de forskningsetiska konsekvenserna särskilt tydliga, eftersom könsmakten är så uppenbar i hans empiri. Jag minns mig att han inledde sin föreläsning med en video som visade fastkedjade kvinnor med uppfläta sköten.

Att göra en tät beskrivning av en porrklubb utan att problematisera varför man tycker att sådana skall finnas, varför sådana finns och på vilket sätt de uttrycker könsmaktsrelationer är inte försvarbart, lika lite som att våldtäkt kan studeras bara som berättartradition. Jag efterlyser, i likhet med Malmberg, en politisk medvetenhet hos kulturforskare, vid sidan av en reflexiv hållning. Kultur och samhälle är inte två olika saker. Visst kan/skall en kulturforskare studera allt mänskligt beteende och alla mänskliga yttringar – inte

bara vardagskultur – men inte *hur* som helst.

Särskilt viktigt är det att de "farliga" beteendena studeras med medvetenhet. Kulturanalysens metodråd att studera det onormala för att se det normala är i ett sådant perspektiv inte bara naivt utan också oansvarigt. Detta blir särskilt tydligt när man som jag studerar kön och våld – är våld normalt eller onormalt? Våld är ett mänskligt beteende som måste studeras som ett uttryck för kultur (Lövkrona 2001).

Kunskap är makt och forskarens makt över kunskapsproduktionen inbegriper ett stort ansvar. Det som Malmberg tar upp handlar inte bara om huruvida det är försvarbart att inte ha ett könsperspektiv utan om forskarens samhällsansvar. Inte ens om etnologen/folkloristen avstår från att studera farliga ämnen är det etiskt försvarbart att låtsas som om all kunskapsproduktion, bara den är skickligt genomförd, är en sann representation av verkligheten, utan att man frågar vems verklighet, vilken verklighet det gäller. Jag skall avslutningsvis återkomma till den postmoderna representationskritiken och feminismen, men vill först ge ett exempel på god feministisk forskningsetik.

FORSKNING OM VÅLD

Oftast är den manlige forskaren utan kön i forskningsprocessen – både i sitt eget medvetande och i den intervjuades – vilket Birgitta Meurling så effektivt visar med ett antal exempel i artikeln "En färd mot mörkets hjärta. Om fältarbete och könskonstituering" (Meurling 1998, jfr Malmberg 1995).

Ett intressant exempel på motsatsen är Jeff Hearn, brittisk sociolog och vålds-

forskare, som intervjuat misshandlande män om deras våldsutövning. Han redovisar de speciella svårigheter – personliga, praktiska, politiska, metodiska och teoretiska – som är förknippade med ett sådant ämnesval (Hearn 1998:41). Hans text är en utmärkt illustration av feministisk forskningsetik, en etik där forskaren inte bara tar ställning för eller emot det otäcka han/hon forskar om, utan problematiserar sitt eget ställningstagande och ser sig själv som en del av forskningsprocessen och av den kultur och det samhälle som utforskas.

Jeff Hearn deklarerar sig själv som pro-feminist och sitt forskningsperspektiv som feministiskt. Att som man vara pro-feministisk innebär för den manlige forskaren att ta feminismen på allvar och försöka att förändra sig själv och andra män. Det innebär också att den manlige forskaren utgår från feministisk teori. Denna forskning brukar kallas Critical Studies on Men eller The New Men's Studies.

Hearn diskuterar inte bara sin hållning till feminismen utan presenterar sina personliga motiv till att han utför denna typ av forskning. För Hearn var våld både ett personligt och ett politiskt fenomen, vilket det är för de flesta män, även om de själva inte utövar våld. Ett stort problem för honom var därför hur han skulle positionera sig. Hans förhållningssätt till de misshandlande männen var tvetydigt: å ena sidan kunde han se sig själv placerad i den ena änden av ett kontinuum av våld. Å andra sidan var hans egna upplevelser och erfarenheter av våld annorlunda än de mäns som han studerade. Han visste dessutom att han själv aldrig skulle använda våld och att han politiskt var emot våld i allmänhet och kvinnomisshandel i synnerhet.

Intervjuerna med de misshandlande

männen var ur flera aspekter kritiska. Intervjuarens säkerhet var inte självklar. Intervjuandet satte igång processer hos de misshandlande männen som krävde stöd, förpliktelser men också kritik, vidare engagemang och lyhördhet för allt som kom upp under intervjun. Samtidigt väckte berättelserna negativa känslor hos honom eftersom han var emot våld själv och hyste sympati för de misshandlade kvinnorna. Det var mycket svårt för honom att lyssna till männens berättelser om hur de misshandlade kvinnorna (Hearn 1998:52f).

Frågan om hur denna process skulle kunna beskrivas med ord blev knepig att lösa. Intervjuerna producerade en pågående medvetandeprocess hos honom som han försökte att hantera genom att konstant förhålla sig kritisk till det insamlade materialet, till forskningsprocessen samt till de intervjuade männen. Hearn pekar på den komplexa interrelation som måste råda mellan det ämne som utforskas och de metoder som används, liksom till den övergripande metodologin, erfarenheterna från fältarbetet och epistemologin – här kan jämföras med Denise Malmbergs synpunkter (Hearn 1998:57, Malmberg 1995).

Vidare – en intervjusituation är alltid en maktrelation i förhållandet mellan intervjuaren och dennes informant. I Hearn's fall är intervjusituationen därtill ett möte mellan två män, och i det avseendet inte någon utmaning av en traditionell könshierarki – det föreligger möjligheter att skapa en relativt jämlik relation vilket är önskvärt i alla intervjusituationer (t.ex. Nilsson 1999). Men samma situation implicerar också en risk för ett slags ömsesidigt samförstånd, genom att båda männen undervärderar våldets omfattning. Den misshandlande mannen förringar all-

tid sitt handlande och intervjuaren kan bara genom att fråga bli delaktig i detta undervärderande.

En tredje viktig forskningsetisk fråga, som Hearn tar upp, är hur våldet skall representeras i text – "the construction of knowledge". Intervjuerna representerar inte ren information utan är medierade via maktrelationer, särskilt då mäns relation till kvinnor vad gäller våld. Därför måste materialet förstås i en epistemologi som placerar kvinnors upplevelser av våldet centralt.

I de misshandlande männens berättelser framstår kvinnan som "den andra", den frånvarande andra. Metodiskt måste därför forskaren undvika att låta männen bli diskursens subjekt, även om det är män som berättar om våldet. I informationshämtandet måste objekten för forskningen, männen, tillfälligt bli subjekt, precis som de är subjekt i våldsutövandet (Hearn 1998:40–58).

Det är de kvinnliga subjekten som ges tolkningsföreträde i pro-feministisk mansforskning. På denna punkt är feminismen i konflikt med den "extrema" eller "starka" postmodernismens uppfattning om att all kunskap är situerad, att det inte finns några sanningskriterier som går utöver lokala diskurser som tävlar med varandra om att legitimeras. Det är också uppenbart att postmodernismen har medfört en reträtt från den feministiska utopin om rättvisa och här pågår en intressant diskussion om hur feminismen skall förhålla sig till postmodernismen. Feministisk teori och etik förutsätter ett subjekt som inte bara är skapat av diskurser, utan ett subjekt med intentionalitet, ansvarighet, självreflexion och autonomi (Benhabib 1992). Är postmodernismens positioner förenliga med feminismens normativa innehåll? Feminismen är inte bara en

teoretisk position utan en teori för kvinnors emancipatoriska strävan?

REFERENSER

- Benhabib, Seyla, 1992. *Autonomi och gemenskap. Kommunikativ etik, feminism och postmodernism*. Göteborg: Daidalos.
- Hearn, Jeff, 1998. *The Violences of Men. How Men Talk About and How Agencies Respond to Men's Violence to Women*. London, Thousand Oaks, New Dehli: Sage Publications.
- Klintberg, Bengt af, 1972. "Biafravitsar." I: *Tradition* nr 2.
- Lundgren, Britta, 1991. "Etnologi och kvinnoforskning." I: *Rig* 2.
- Lundgren, Britta, 1996. "Kön och genealogi i etnologisk ämneshistoria." I: Lundgren, Britta; Lövkrona, Inger & Martinsson, Lena, *Åtskilja och förena. Etnologisk forskning om betydelser av kön*. Stockholm: Carlssons.
- Lövkrona, Inger, 2001. "Kön och våld – historiska och kulturella perspektiv." I: Lövkrona, Inger (red.), *Mord, misshandel och sexuella övergrepp. Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld*. Lund: Nordic Academic Press.
- Malmberg, Denise, 1995. "Önskedröm och överraskning, men på vems villkor?" I: *Nord Nytt* 60.
- Meurling, Birgitta, 1998. "En färd mot mörkrets hjärta. Om fältarbete och könskonstituering." I: *Nord Nytt* 71/72.
- Meurling, Birgitta, 2001. "Teaching Ethnology and Folklore: Towards a Feminist Pedagogy." I: Wolf-Knuts, Ulrika & Kaivola-Bregenhøj, Annikki (eds.), *Pathways. Approaches to the Study and Teaching of Folklore*. Turku: NIF Publications 9.
- Mulinari, Diana, 1997. "Att tänka feministisk teori och bedriva feministisk forskning." I: Lundqvist, Åsa & Mulinari, Diana (red.), *Sociologisk kvinnoforskning*. Lund: Studentlitteratur.
- Nilsson, Bo, 1999. *Maskulinitet. Representation, ideologi och retorik*. Umeå: Boréa.
- Palmenfelt, Ulf, 1993. "Några etiska frågor inom folkloristiken." I: *Folklore & etik. Föredrag vid seminariet "Folklore och etik" arrangerat av Ålands högskola och folkloristerna vid Åbo Akademi 11–12 maj 1992 i Mariehamn*. Mariehamn: Meddelanden från Ålands högskola 4.
- Palmenfelt, Ulf, 1995. "Önskedröm och överraskning, innehåll och funktion i 'Läsarnas sexbrev'." I: *Nord Nytt* 60.
- Schön, Ebbe, 1991. *Häxor och trolldom*. Stockholm: Rabén & Sjögren.

SUMMARY

Feministic research ethics – what is this?

Is feminist research ethics a concern for ethnologists? Is the neglect of a gender perspective a question of research ethics? These are the main questions addressed in this article. The author takes her point of departure in two papers presented at the ethnology and folklore conference in Ystad 1991 dealing with sex letters and pornography. She criticizes the methods applied, since they cover structures of power and gender. A study on men's violence to women is finally used as an example of how a reflexive gendered research practice and how violence can be represented in text, "the construction of knowledge".